

een van de krachtigste impulsen tot 'de secularisatie van het opvoeden' aan te wijzen en daarmee een 'historische situering van Comenius aan gene zijde van de antithese' te voltrekken. Hij heeft 'geen oog meer ... voor het christelijk karakter van het werk van Comenius', kent hem dan ook duidelijk niet uit eigen studie. Dat vervolgens de 'gezaghebbende pedagoog in nieuwgereformeerde kring, Jan Waterink, verder ging' en banvloeken slingerde, zal geen mens meer verbazen die 's mans persoonlijke Rechthaberei en de sfeer die toen in zijn kringen heerste (waardoor hij zo'n onmetelijk klankbord kreeg) ook maar enigermate geproefd heeft. Oorspronkelijk onderzoek naar Comenius werd er overigens in de twintigste eeuw in ons land nauwelijks gedaan, daarvoor tekenden Tsjechen, Duitsers en vooral de Noorse M. Blekastad. Alleen W. Rood, gepromoveerd bij J.M. van der Linde, springt eruit. Wel bloeit hier dan de 'comeniolatrie', waarbij zowel de pionier

R.A.B. Oosterhuis – toch met een halve bladzijde in de literatuurlijst present – als Van der Linde het moeten ontgelden. Hiermee kom ik aan mijn kritiek. Het boekje moest in 1992 van de pers rollen en dat is te merken: het draagt sporen van de haast. En dus overheersen oppervlakkige, generaliserende oordelen en komen echte analyses nauwelijks aan bod. Wel draagt het een schat aan gegevens aan die elders niet bij elkaar te vinden zijn, maar deze worden niet met akribie en zelfverloochening bestudeerd. Het blijft populair in de minder gunstige zin. Dat is te betreuren. Met name is een kans voor open doel gemist om zowel de afweer (in de grootste groep) als de sympathie (van de kleinere groep) onder calvinisten in de richting van het chiliasme waarlijk te peilen en in verband te brengen met de oordelen over Comenius bij diverse theologen tot in deze tijd. Daarmee zouden de auteurs 'oorspronkelijk onderzoek' geleverd hebben. Dit was echter hun streven niet – helaas.

Niettemin: wie geïnteresseerd zijn in historische pedagogiek mogen het boekje niet ongelezen laten.

Zij zullen er, gezien de meeslepende stijl, geen spijt van hebben.

F.R.J. Knetsch

A.J. Hanou en G.J. Vis (ed.), *Johannes Kinker (1764-1845). Briefwisseling (Deel 1: 1792-1822)*, Uitgeverij Rodopi (Amsterdam – Atlanta GA 1992), 495 blz.

Was de Nederlandse Verlichting overwegend christelijk van karakter? Hierover waren de historici het zo langzamerhand wel eens, totdat enkele jaren geleden Uva-neerlandicus André Hanou zijn lijvige dissertatie over Jan Kinker (*Stuiers*